

ВПЛИВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. НА КУЛЬТУРУ ТА ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

На основі розповідей свідків Голодомору 1932-1933 рр., опитаних під час етнографічних експедицій в селах Миколаївського району Одеської області, було проведено аналіз політики місцевої адміністрації щодо організації хлібозаготівлі, примусової колективізації на Одещині (Миколаївський р-н), що призвели до масової загибелі людей внаслідок голоду, фактів канібалізму. Зібрані свідчення дали можливість визначити рівень трансформації у духовній культурі, зокрема у поховальному обряді, повсякденному житті, родинних стосунках, традиційній системі харчування.

Переважає більшість опитаних свідків стверджує: у 1932 році був гарний врожай. Були і такі, що пригадували засу-ху, але всі очевидці стверджували: влада забирала у людей все, і не лише зерно, але і інші харчові запаси: квасолі, картоплю, усю городину. Забирали також особисті речі, одяг, щоб люди не могли обміняти їх на продукти. Згадують респонденти, як до них вдень, а найчастіше вночі приходили цілі бригади по 4-6 чоловік, забирали продукти і речі, скидали дітей з печі, щоб перевірити усі імовірні схованки. Спеціальними шупами перевіряли землю на наявність ям із закопаним хлібом. Але ховати, за словами очевидців, було марно: знаходили усюди, тому що шукали ретельно, а приходили не один раз, а навідувалися потім мало не щодня з перевітками.

Важко повірити, але цей фактичний грабунок, бо інакше не можна назвати дії цих бригад, тоді, у 1932 році влада намагалася показати як свято. Бригади ходили із музикою, із червоними прапорами, одна людина грала на гармошці, пригадують у тих командах навіть піонерів, десятки школярів.

Влада з особливою жорстокістю розправлялася з заможними селянами, так званими куркулями, а насправді — найбільш працьовитими і дбайливими селянами, які все життя тяжко заробляли це своє «багатство». Зароблене своїми руками майно, житло і господарство насильно конфісковували, а потім змушували «добровільно» піти у колгосп.

Коли розкулачені сім'ї виселяли з їхніх хат, там найчастіше робили сільраду чи іншу адміністративну будівлю. Так сталося і з родиною Павловської Анастасії Корніївни, яка народилась у с. Настасіївка. Вона розповідає: «Нас розкулачували, жили в нас була сім'я дружна, я сьома в мами, нас дев'ятеро було, робили крепко, ночами робили, сильно робили хазяйство мали велике. Шість коров, воли (це тільки для оранки), коні (для виїзду до церкви). Ми з братом пішли до школи, приходим — кажуть, що нас розкулачують. Були в нас воли, були корови, дивлюся — а в нас пусто. Батька паралізувало, ми стали жити у його сестри. А у нашій хаті зробили колхоз».

Голодомор вплинув на традиційну культуру. Виробнича сфера господарської діяльності знаходилась у занепаді, а найрозвинутіші види, такі як вівчарство і ткацтво, так і не відновились до колишнього рівня. Скорочення поголів'я овець негативно вплинуло на розвиток ткацтва, оскільки суттєво зменшувалась сировинна база. У 1920-30-х роках масштаби ткацтва стрімко скорочувались. Наші респондентки вже не ткали, тому що саме в період Голодомору вони були у тому віці, коли дівчата традиційно починають залучатися до ткацтва. За свідченнями Павловської Анастасії Корніївни, 1920 р.н., перестали ткати у радянські часи — у 1928-30-х роках, коли вступили у колгоспи.

У сфері духовної культури у ці роки простежуються суттєві зміни. Виконання традиційних обрядів максимально звузилося, спостерігаються помітні деформації у родинній, календарній обрядовості, яка вважається найбільш стійкою і поширеною. За приклад можна навести розповідь про власне весілля Гульпи Марії Йосипівни. Її дівування припало на початок 1930-х років — період розкуркулення, початку колективізації і Голодомору, а заміж вона вийшла у 1934 році. «Я дівувала, але парубка у мене не було. Дівування відбувалось так: приходили по черзі до кожної з дівчат, тільки у неділю вдень. Сиділи і балакали. Вечорниць не влаштовували. І влітку також збиралися у неділю на вулиці біля чиеїсь хати. Збиралися по краю кожний на своєму краю. Грали на балалайці, танцювали. Чужі парубки, якщо приходили — ставили могорич». Однак у 1932-33 роках дівування не влаштовували, це підтверджують і інші респонденти.

Обрядовість максимально спрощується. Яскравим прикладом цього є знайомство Гульпи М. з її майбутнім чоловіком. «Хтось

вночі постукав у вікно. Прийшов мого батька зять з парубком із сусіднього села. Сказав, що хочуть мене забрати». Функцію сватання ця зустріч виконала, оскільки наступним кроком була зустріч батьків, які домовились про весілля. Руйнації зазнали дошлюбне спілкування молоді, передвесільна обрядовість – досить стійкі сфери культури. У наведеному прикладі до дівчини прийшов тільки родич і парубок, без попередньої домовленості. Це не можна назвати обрядом сватання. Порушення традиційних норм, спрощення і недотримання звичаїв в умовах, спричинених Голодомором, мало вкрай негативні наслідки. У суспільній свідомості з'явилась думка про можливість недотримання і навіть ігнорування звичаїв. Але можна стверджувати, що усталених обрядів та звичаїв, у тому числі весільних, ще дотримувались. Люди ще відчували страх за невиконання чи порушення обрядової практики. За приклад можна навести епізод з життя вищезгаданої респонденти Гульпи М. Всупереч звичаю вона двічі одягала фату, і саме через це, на її думку, подружнє життя не склалося. У всіх циклах весільного ритуалу спостерігаються суттєві відхилення від усталених норм і звичаїв. За традицією парубок попереджав дівчину про свій намір прислати старостів. В окремих випадках (якщо парубок побоювався відмови батьків) дівчина пропонувала спочатку надіслати родичів для досягнення попередньої домовленості. Якщо батьки відмовляли, тоді парубок міг викрасти дівчину. Форма шлюбу «умиканням», «викраденням» і досі зустрічається в українській частині Буджака. Однак у нашому регіоні уже в 1930-х роках у такій формі шлюбу сталися зміни. Викрадення перестало бути обрядом.

Низка значимих обрядів продовжувала виконуватись, однак з певною специфікою. Це стосується і коровайного обряду. Шишки випікали тільки для коровайниць і для дружок, для гостей шишок не робили.

У суботу вили гільце, але тепер вже не завжди. У згаданій Гульпи М. гільце не робили, що є відходом від традиції.

Після вінчання, якщо це по дорозі, то заходили до молодої, а якщо ні, то йшли до молодого, де обідали, після чого молода з дружками поверталась до оселі своїх батьків. Тобто йдеться про звичай руху весільного почту, який ще пам'ятають, але під час виконання дозволяють певні імпровізації.

Молода їхала до молодого з приданим. Виходила з двору з хлібом, перехрестилася на чотири сторони. Голодомор сильно

вплинув на розмір приданого. У Гульпи М. воно помістилося в один вузол.

Спогади про після весільну обрядовість досить фрагментарні. Проявом відходу від традиції є те, що в них переплітаються обряди весільні і післявесільні.

Свідчення Гульпи М. не є прикладом традиційного весілля українців даного регіону, це відображення спричиненої Голодомором тенденції, коли люди відходили від обов'язковості дотримання обрядів, це продовжувалась і у повоєнний період. Зі спогадів інших респондентів можна зробити висновок, що окремих обрядів ще дотримувались, щоправда, з обряду сватання збереглись лише такі елементи, як дарування хустини на знак згоди на шлюб, демонстрація хустини як свідчення факту сватання.

Найбільші зміни відбулись у поховальному обряді, який фактично не виконувався. Померлих від голоду у переважній більшості випадків не ховали за обрядом, а просто закопували, інколи навіть у хаті. Найчастіше навіть нікому було ховати. Якщо не було родичів, які поховали б померлого, то їздила спеціальна бригада, яка підбирала на повозку всіх померлих. Ховали їх усіх разом, в одній ямі закопували декілька загиблих, іноді навіть десятками. Ховали як на кладовищі, так і за його межами, хрестів часто не ставили, взагалі ці могили ніяк не позначали. За свідченнями очевидців, бували випадки, коли закопували разом з померлими ще живих людей, які ледь дихали. Влада приховувала, де знаходились поховання, але людям вдавалося прослідкувати за підводою. Глибоких ям не копали, бо не було сил. Іноді навіть було видно кінцівки з закопаних ям, тоді тим, хто копав, давали ще по коржу в нагороду, щоб закопали краще. «Був один Юхим, якому баланди давали і він мертвих возив. А один кричить: «Куди ти мене?! Я ще живий!» А той йому: «То що я вертати назад буду?»».

Голод 1932-33 років призвів до деморалізації традиційного селянського суспільства. У так звані бригади входили місцеві жителі. Хоча і зараз неможливо із впевненістю сказати, чи робили вони це добровільно, чи їх змушували вступати у ці бригади. За одними свідченнями, ті, хто входили у бригади, не голодували, а забрані речі і продукти залишали собі; за іншими — вони так само пухли від голоду, а у бригади йшли не від гарного життя: в одному селі пригадують, що у бригаді був

вдівець, у якого залишилось шестеро дітей, яких він мав про-
годувати, тому і пішов у бригаду.

Повні зерна стояли хати, амбари, так звані голубінки, але брати його було заборонено, за це судили і відправляли, як кажуть люди, кудись далеко у Сибір, на Соловки, «до білих ведмедів». Але завжди знаходились сміливці, відчайдухи, яким вдавалося вкрати, пронести на собі, і серед комірників траплялись добрі люди, які, ризикуючи не тільки роботою, але й свободою, закривали очі на крадіжки. У с. Стрюково розповідали очевидці і про публічне повішання у школі чоловіка, який набрав у кишеню жменю жита.

Усі респонденти зазначають, що у роки їхнього дитинства і молодості люди були добріші один до одного, жили дружно. Але щодо 1932-33 рр., то на питання: «Чи допомагали люди один одному у виживанні?» отримуємо різні свідчення. Жінки, які мали доступ до зерна чи продуктів, чи, наприклад, працювали на кухні, намагалися вкрати їжу, щоб врятувати своїх та чужих дітей. Але підгодовували тільки дітей, дорослі сусіди між собою продуктами не ділилися, і на допомогу родичів чекати було марно, тому що «скрізь був голод, ні в кого нічого не було». Традиційні добросусідські стосунки зазнали серйозних змін, мали місце навіть доноси. Як стверджують опитані свідки, за доноси люди нічого не отримували, робили це, керуючись почуттям «справедливості»: якщо в мене забрали, то нехай і в нього заберуть, чим він кращий. Проте самі свідки тих подій часто виправдовують людей, які вчиняли доноси, чи навіть тих, які забирали в них останнє: «тоді люди самі не свої були, не могли інакше, всіх примушували, погрожували, рятувалися, як могли».

Найяскравішим і водночас найжахливішим прикладом деморалізації суспільства в період Голодомору є випадки канібалізму, які були не поодинокі у найбільш постраждалих селах. Зелінська Лідія Василівна розповідала: «До жінки однієї приходять, а вона вже дитинку свою кінчає, кісточки дістає. Зрозуміло, не в своєму розумі була». Дійсно, такі випадки свідчать про серйозні порушення психіки людей. Люди, особливо жінки-матері, які з'їли своїх дітей, потім, як розповідають очевидці, вже ніколи не повертались до нормального життя, не спілкувались з односельцями, жили відлюдно і божеволіли.

Найбільше Голодомор вплинув на систему харчування людей, оскільки готувати традиційні українські страви було неможливо. Їли бур'яни, різноманітні коріння, листя і кору дерев, намагалися приготувати з цього різноманітні страви, які нагадували б звичну їжу: млинчики, коржики, варили баланду. Їли також диких тварин, птахів: суслів, їжаків, мишей, дохлих коней.

Голодомор 1932-33 років зачепив як українські міста, так і села. Найвідчутніший удар відчули мешканці великих сіл. Голодомор закінчився масовими жертвами, масштабними деформаціями культурно-побутової сфери. Тоді вони ще не стали катастрофічними для традиційної культури в цілому, однак негативні тенденції 1932-1933 років прискорили її руйнацію, значно послабили українську свідомість у цілому.